

УДК [94+365-056.26] (477) «1942/1950»

ЖИТЛОВА ПРОБЛЕМА У ПОВСЯКДЕННІ ІНВАЛІДІВ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ В УРСР У 1942-1950 рр.

В'ячеслав Гордієнко¹, Галина Гордієнко²

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Україна, 20301, Черкаська область, м. Умань, вул. Садова, 2

¹e-mail: liskovets62@gmail.com

²e-mail: gordienko88@mail.ru

Соціальна історія радянської України залишається полем активної дослідницької діяльності багатьох фахівців, які використовують зростаючий арсенал технік історичного дослідження для вивчення різноманітних спільнот і груп. Серед цих технік особливе місце займає дослідницька програма, відома у наукових колах сучасних істориків як історія повсякдення. Власне, історія повсякдення завдяки зусиллям значної групи німецьких науковців – послідовників Альфа Людтке перетворилась на окремий напрям сучасної історичної науки і постає як «...концепція вивчення минулого через історію повсякденних соціальних практик у будь-яких сферах і на всіх «поверхах» життя суспільства» [1].

Підходи історії повсякдення, на відміну, наприклад від марксистської історичної соціології, дають можливість більш детально аналізувати життя суспільства, більш рельєфніше реконструювати минуле в усьому його розмаїтті. Історія повсякдення здатна помічати й аналізувати не тільки великі класи та спільноти, але і нечисленні та, навіть упосліджені групи людей, на які раніше не звертали уваги, або просто ігнорували через ідеологічні установки. Крім всього іншого, історія повсякдення здатна бути історією тих, хто у минулому не мав «свого голосу», щоб заявити про себе байдужому суспільству. З огляду на це, актуальним є повсякдення такої соціальної групи радянської України як інваліди Вітчизняної війни, особливо, у перші післявоєнні роки.

Для радянського режиму інваліди війни були особливим контингентом. З одного боку, партійно-урядове керівництво СРСР та УРСР ставилось до цих фронтовиків, як до цілком лояльної до влади спільноти, використовували їх у своїх ідеологічних кампаніях. Але покалічених військових було так багато (в УРСР тільки зареєстрованих органами соціального забезпечення у вересні 1946 р. налічувалося понад 616 тисяч), що перед партійно-урядовим керівництвом країни постала не-

проста задача вирішити основні побутові проблеми інвалідів війни, хоча б на мінімальному рівні [2].

Варто зазначити, що соціальна група інвалідів Вітчизняної війни потрапили у поле зору істориків з пострадянського простору лише у 90-х – 2000-х рр. Тут можна назвати таких дослідників як О.Ю. Зубкову [3], Л.П. Ковпак [4], О.Е. Лисенка [5], Б. Феселер [6]. Зазначені автори першими підняли питання інвалідів-фронтовиків, висвітлили окремі аспекти політики радянського режиму, спрямованої на соціальне забезпечення покалічених військових, оцінили рівень життя цієї спільноти, однак методу «насиченого опису» через різні обставини ці дослідники не застосовували. Сьогодні ще залишаються цілі «лакуни» у реконструкції післявоєнного повсякдення інвалідів війни у радянській дійсності.

Отож, видається доцільним проаналізувати таку важливу сферу повсякдення інвалідів Вітчизняної війни як їхні житлові умови у післявоєнній Україні та, зокрема діяльність партійно-урядового керівництва республіки з вирішення житлової проблеми цього контингенту фронтовиків.

Альф Людтке окреслив комплекс історичних джерел, які містять багато інформації буденного характеру, та які варто залучати для дослідження повсякденних практик. Крім еґодоментів, науковець пропонує використовувати таке джерело, як «листи до влади», тобто, скарги та доноси, або матеріали перлюстрацій, зведення й інші «низові» інформаційні матеріали держструктур, спецслужб про громадські настрої. З урахуванням цього, наша розвідка спирається на відповідні архівні матеріали: постанови партійних та урядових структур, звіти керівників органів соціального забезпечення, стенограми виступів учасників засідань колегій міністерства соціального забезпечення, начальників військових відділів партійних комітетів, витяги з перлюстрованих листів.

Для того, щоб збагнути специфіку повсякдення інвалідів-фронтовиків у радянській дійсності на завершальній стадії німецько-радянської війни й у перші мирні роки необхідно розглянути деякі правові аспекти стосунків між державою й інвалідами Вітчизняної війни. Так, відомо, що ще на початку протистояння з нацистською Німеччиною радянський уряд потурбувався про житло військових. Постановою від 5 серпня 1941 р. № 1931 РНК СРСР «Про збереження житлової площі за військовослужбовцями і про порядок оплати житлової площі сім'ями військовослужбовців у військовий час» житло закріплювалося за мобілізованими до армії військовими. А у проекті постанови РНК УРСР від 20 серпня 1941 р. пропонувалося запровадити принцип, згідно з яким житлова площа закріплювалася за військовим не тільки на час війни, але і на термін 6 місяців після війни [7]. У післявоєнний період у радянській Україні виконати цю постанову було майже неможливо через значне руйнування житлового фонду.

Вперше офіційний статус «інвалід Вітчизняної війни» з'являється у постанові РНК СРСР № 640 «Про працевлаштування інвалідів Вітчизняної війни» від 6 травня 1942 р., а також у спільній постанові РНК УРСР та ЦК КП(б)У № 115 «Про трудове влаштування інвалідів Вітчизняної війни» від 20 травня 1942 р. Травневі постанови 1942 р. союзного та республіканського урядів містили пункти про житло для інвалідів-фронтовиків. Так, у постанові РНК СРСР № 640 від 6 травня 1942 р. було зазначено: «покласти персональну відповідальність на керівників господарських і радянських організацій за створення інвалідам Вітчизняної війни усіх необхідних виробничих і побутових умов, забезпечивши надання інвалідам житлоплощі в першу чергу» [8].

Після вигнання нацистів з України удосконалення правового механізму вирішення житлової проблеми для покалічених фронтовиків тривало. Нацисти знищили в СРСР понад 6 млн. споруд. Для післявоєнної України проблема житла набула особливої гостроти. Адже тут майже 10 млн. осіб залишилися без даху над головою [9]. Уряд виділив на кредитування індивідуального будівництва у постраждалих від війни районах понад 35 млрд. крб. [10]

Про житло для інвалідів війни, зокрема, йшлося у постанові РНК УРСР і ЦК КП(б)У № 117 від 23 лютого 1944 р.: «Керівникам наркоматів, центральних організацій, підприємств і установ забезпечити інвалідів Вітчизняної війни, які направляються органами соці-

ального забезпечення:...б) створювати виробничі та побутові умови, надаючи їм житлову площу, паливо, талони на промтовари в першу чергу» [11]. Тобто, у вищезазначених документах чітко вказано, що інваліди-фронтовики мали право на отримання житла поза чергою. Слід також зазначити, що у цих матеріалах не вказано, якою має бути «житлова площа», адже це могло бути ліжкомісце в робітничому гуртожитку, «комуналка» (кімната) або новозбудована хата у селі.

З весни 1944 р. до Києва у військовий відділ ЦК КП(б)У з місць починає надходити інформація про вирішення житлового питання інвалідів Вітчизняної війни. Ми скористаємося цими документами, щоб скласти загальне уявлення про житлову проблему інвалідів-фронтовиків та основні напрями діяльності влади задля її вирішення. Так, завідувач військовим відділом Сумського обкому партії Лазарев повідомляв у ЦК КП(б)У, що станом на 20 квітня 1944 р. покаліченим військовим надано 167 квартир. Зі Сталінської області до військового відділу ЦК надійшла інформація, що протягом I кварталу 1944 р. інвалідам-фронтовика області було надано та відремонтовано 614 квартир [12].

З інформації, яку надсилали до Києва з місць, ми дізнаємося, що частково житлові проблеми інвалідів війни вирішувалися під час так званих «кампаній допомоги фронтовикам» під назвою «місячники», «декадники», «недільники». Про це, зокрема, свідчать інформативні матеріали партійних органів та установ соціального забезпечення. Зокрема, як доповідають у центр місцеві чиновники, протягом такого «місячника» восени 1944 р. у Сталінській області було відремонтовано 7593 квартири, погребів і хлівів 3567, надано – 1209 квартир, відремонтовано погребів і хлівів 3567 [13]. Щоправда, у документі не вказується, яку кількість житла було надано та відремонтовано саме інвалідам війни. Також важко встановити, хто проводив ремонт і які установи виділяли будівельні матеріали. Можна лише припустити, що це робилося на громадських засадах за рахунок підприємств, установ, організацій або за добровільні внески простих громадян.

Бадьорі цифри звітів військових відділів партійних комітетів на місцях нівелюються лише невеликим фрагментом промови «вождя» Української РСР. Виступаючи у Станіславі перед завідувачами військових відділів обкомів КП(б)У 24 жовтня 1945 р. Микита Хрущов, зокрема, зазначав: «...У низці міст і районів ін-

валіди Вітчизняної війни й демобілізовані живуть у непорядкованому житлі. Багато будинків зруйновано. Ми відчуваємо великий брак житлової площі. Але, не дивлячись на труднощі, слід докласти усіх сил і досягнути того, щоб усіх інвалідів Вітчизняної війни, усіх демобілізованих забезпечити житловою площею. Треба провести ущільнення, але демобілізованих і сім'ї загиблих воїнів обов'язково забезпечити житлом. Деякі демобілізовані й сім'ї військових, які живуть у сільській місцевості, навіть не мають будинків. Керівники районних організацій і колгоспів повинні вивчити скільки інвалідів Вітчизняної війни й демобілізованих потребують житла, визначити кому саме в першу чергу слід побудувати й негайно взятися за підготовку до будівництва. Слід використовувати зимовий період для того, щоб як можна більше побудувати будинків. Зимою менше напруження в колгоспному виробництві і в цей час легше завезти ліс та інші будматеріали й розгорнути будівельні роботи» [14].

Становище інвалідів Вітчизняної війни істотно погіршилося у 1946 р. внаслідок Третього голоду у радянській Україні. Частина з них, які до цього не ставали на облік в органи соціального забезпечення через обтяжливу процедуру переоглядів у Лікарсько-трудовах експертних комісіях (ЛТЕКах), в умовах голоду, що насувався упродовж літа-осені 1946 р. масово пішли у соцзабези. Чисельність інвалідів війни у республіці різко зросла. Відповідно зросла потреба у хлібних пайках і коштах для виплат пенсій. З'являється постанова ЦК КП(б)У зі звіту міністра соціального забезпечення УРСР від 16 вересня 1946 р., якою започатковується політика економії на інвалідах війни. Понад 170 тисяч інвалідів Вітчизняної війни внаслідок переоглядів упродовж 1946-1948 рр. втрачають статус «інваліда» й оголошуються «здоровими» [15].

У цій постанові, крім іншого, зазначено, що у низці областей на місцях партійні та радянські органи незадовільно займаються створенням «міцної матеріальної бази» інвалідам Вітчизняної війни, недостатньо надають допомогу у будівництві будинків і ремонті квартир інвалідам. Постанова ставила вимогу до Управління колгоспного та сільського будівництва перевірити до 15 жовтня 1946 р. в усіх областях хід будівництва житла для інвалідів Вітчизняної війни та сім'ям загиблих воїнів і вжити заходів задля якнайшвидшого забезпечення фронтовиків помешканнями.

Аналізуючи архівні джерела, неважко помітити, що статистика із забезпечення фронто-

виків житлом у перший рік після війни часто містила багато лукавства. Адже у ній йдеться про те, скільки надано чи збудовано житла, але не вказувалося яка кількість інвалідів потребувала житла. Тому і непросто встановити, наскільки ефективною була діяльність місцевої влади та соцзабезів у ділянці забезпечення житлом. Тільки з 1946 р. органи соціального забезпечення УРСР і військові відділи при місцевих комітетах партії почали вести статистику – скільки реально інвалідів-фронтовиків потребують житла.

У «Довідці про кількість сімей військоволужбовців й інвалідів Вітчизняної війни, які потребують будівництва будинків і придбання худоби» у військовий відділ ЦК КП(б)У новопризначений міністр соціального забезпечення УРСР Ф. Ананченко повідомляв, що протягом 1946 р. в УРСР для інвалідів-фронтовиків було збудовано 16874 будинки. Але залишалося ще 10494 інвалідів на селі, які потребували житла [16]. Цікаво, що інформацію про будівництва житла для фронтовиків міністр отримав не від своїх підлеглих структур у районах та областях, а на свій окремий запит від Управління у справах сільського та колгоспного будівництва при Раді Міністрів УРСР. З цього слід зробити висновок, що соцзабези не брали участі у забезпеченні інвалідів-фронтовиків житлом, а тільки фіксували виконану іншими структурами роботу. Крім цього, виходить, що міністр соціального забезпечення УРСР виявив недовіру до статистики, яку йому надавали його ж підлегли.

А ось, такого ж типу статистика за 1947 р. Упродовж року в УРСР для інвалідів Вітчизняної війни було збудовано 7949 будинків, відремонтовано 10817 будинків, надано – 6423 квартири, відремонтовано 7853 квартири, надано пільгового кредиту – 15,9 млн. крб., а також надано інвалідам будівельних матеріалів на суму 1,6 млн. крб. Водночас станом, на 1 квітня 1948 р. в УРСР потребували житла, або поліпшення житлових умов 27412 інвалідів Вітчизняної війни [17]. Тут варто звернути увагу на останню цифру. Вона свідчить, що лише за рік кількість інвалідів війни, які потребують житла зросла ледь не втричі. Знаючи про специфіку звітності радянських установ, для якої завжди були властивими такі вади як «приписки» й «окозамилування», вказані цифри можна сприймати як певний індикатор масштабів житлової проблеми у республіці загалом і в житті покалічених військових, що повернулися з фронту, зокрема.

Для того, щоб скласти більш реальну кар-

тину повсякдення інвалідів Вітчизняної війни у перші післявоєнні роки варто залучити, крім архівних матеріалів за підписами номенклатурних працівників республіканського масштабу, деякі документи провінційного рівня. Згідно з цими джерелами, з'ясовується, що особливо важко з житлом було у тих місцевостях, де у роки війни йшли активні бойові дії, або перебували партизанські загони та з'єднання. Там інваліди-фронтовики після війни часто мешкали у землянках. Зокрема, секретар Ріпкинського райкому партії Пилипенко, інформуючи військовий відділ Чернігівського обкому про роботу серед сімей фронтовиків та інвалідів Вітчизняної війни за IV квартал 1944 р., як про значне досягнення писав, що для інвалідів було збудовано 472 жилих будинки та «жилих землянок». І тут же – про 79 відремонтованих будинків і «жилих землянок». Досвідчений партійний функціонер в офіційному документі хитро поєднує в одному показникові нормальне житло та землянки, для того, щоб не показати кількість землянок – не надто сприятливого житла для інваліда. Але у документі про перевірку роботи Чернігівського облсоцзабезу восени 1944 р., чітко зазначено, що протягом 9 місяців 1944 р. для інвалідів Вітчизняної війни у Ріпкинському районі збудовано 11 хат і 18 землянок [18]. Завідувач Чернігівським обласним соцзабезом Чалий змушений був повідомляти наркомат про те, що в області 3 сім'ї інвалідів-фронтовиків все ще мешкають у землянках. Сімей загиблих воїнів, які проживали у землянках в області на цей час, налічувалось 186.

Про те, що інформація про успіхи у вирішенні житлового питання для інвалідів-фронтовиків, яку подавали до Києва місцеві партфункціонери та соцзабезівські чиновники, м'яко кажучи, не зовсім відповідає дійсності, прекрасно розуміли у центрі. Про це прямо говорив нарком соціального забезпечення УРСР В. Муратов у своїй доповіді «Успіхи й недоліки в роботі органів соціального забезпечення УРСР» на початку 1945 р. Так, нарком повідомляє, що у Харкові й області питаннями надання квартир і ремонтом житла для інвалідів Вітчизняної війни відповідальні установи всерйоз не займалися. Купи заяв і скарг інвалідів-фронтовиків лежали у відділах соцзабезів по 3-5 місяців і не тільки не задовольнялися, але навіть і не розглядалися. Ремонтно-житлові управління, на які були покладені завдання фіксувати вільну житлоплощу, свої функції не виконували. Навіть ухвали прокуратури про виселення з квартир фронтовиків

«самоселів» не виконувалися.

В. Муратов вимушений був визнати, що на селі допомога інвалідам-фронтовикам у вирішенні житлової проблеми надається «вкрай незадовільно», більшість колгоспів не виконують розпоряджень райвиконкомів про надання житла інвалідам. Нарком наводить такі факти. Інваліди Вітчизняної війни І групи М.П. Ніколаєнко та Д.І. Ніколаєнко з с. Юрченково Печерницького району Харківської області опублікували у районній газеті матеріал про те, що місцевий колгосп не сприяє їм у вивезенні лісоматеріалів для будівництва житла. Але публікація не вразила голову колгоспу Стадника. Він так і не надав допомоги фронтовикам. А інвалід II групи Самійленко з цього ж села з сім'єю мешкав у колишньому бойовому бліндажі. В. Муратов, повністю заперечуючи райдужні реляції своїх підлеглих про надання житла фронтовикам, вимушений був визнати, що ремонтом квартир інвалідів Вітчизняної війни як у містах, так і в селах ніхто не займається [19].

Підтвердження песимістичної картини наркома соціального забезпечення у ділянці вирішення житлової проблеми інвалідів-фронтовиків можна виявити у стенограмі наради з питань працевлаштування, навчання та побутового обслуговування інвалідів Вітчизняної війни, яка відбулась у Харкові наприкінці серпня 1944 р. Нараду, на якій були присутні всі завідувачі військових відділів райкомів і міськкомів партії, завідувачі відділів соціального забезпечення, а також керівники управління з НКСЗ УРСР, проводив завідувач військовим відділом Харківського обкому партії Звездін. У виступі завідувач обласним відділом соціального забезпечення Корнілов заявив: «...Часто приїжджають інваліди і я вимушений посилати їх у колгоспи й там влаштувати. Ви скажете, що й там потрібні люди, але коли інвалід хоче залишитися в місті, оскільки тут жив до війни. Він слюсар, швець і т.п., а я вимушений його посилати в село через відсутність квартири». Член побутової комісії інвалідів Вітчизняної війни при Харківському міськсоцзабезі інвалід-фронтовик Передерський наводить приклад негативного вирішення житлової проблеми інвалідів війни. Інвалід II групи Шаповаленко до війни мешкав у Харкові та мав добротне житло. Після повернення з госпіталю фронтовика з родиною поселили у вогкий підвал на території міської психіатричної лікарні. Після скарг Шаповаленка переселили у приміщення, в якому до цього був туалет. Підлогу в туалеті залили цементом і та-

ким чином інвалідові війни надали житло-площу [20].

Міністр соціального забезпечення УРСР Ф. Ананченко наводить обурливий приклад по Дніпропетровську, де інвалід війни полковник А. Худенко (без ніг) у січні 1946 р. все ще мешкав у вогкій, обдертій квартирі. Родині фронтовика не вистачало одягу, постільної білизни, палива. До інваліда за увесь час після його прибуття на місце ніхто з місцевого керівництва та з райсоцзабезу так і не навідався [21].

Як засвідчує у своїй «Доповідній» у виконком Чернігівської обласної ради старший інспектор обласного відділу соціального забезпечення В. Буштрук, який перевіряв роботу Гремячського районного відділу соціального забезпечення, навіть станом на 1 липня 1949 р. у цьому районі два інваліди Вітчизняної війни все ще мешкали з родинами у землянках, а один із них – Азаренко при цьому був інвалідом І групи і до того ж хворів на туберкульоз. Особливо, привертає увагу площа землянки, де мешкав покалічений фронтовик з родиною – 3 на 4 метри [22]. Навіть завідувач військовим відділом ЦК КП(б)У І. Дегтярьов у своєму виступі на республіканській нараді керівних працівників соціального забезпечення 18 серпня 1948 р. змушений був говорити про інвалідів Вітчизняної війни, які разом з родинами все ще мешкали у землянках.

В архівах практично не залишилося такого типу документів як скарги, звернення, заяви інвалідів Вітчизняної війни до органів влади й установ соціального забезпечення. Ці документи ретельно «зачистили» за наказом відповідних органів радянського режиму архівні працівники. Можливо, такого роду документи ліквідували ще до того, як справи пішли до архіву. В усякому випадку, майже неможливо «почути голос» інваліда-фронтовика у найскрутніші моменти його життя.

Щоправда, нам вдалося відшукати унікальний документ на ім'я першого секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка за серпень 1945 р. від народного комісара внутрішніх справ УРСР Савченка під заголовком «Спеціальне повідомлення про скарги інвалідів Вітчизняної війни». У повідомленні Савченко зазначив, що під час перлюстрації 2017518 листів за липень-серпень 1944 р., які йшли на фронт, було виявлено 49 листів інвалідів Вітчизняної війни, в яких вони скаржаться своїм рідним, що перебували у Діючій армії, на важкі умови життя. У «Спеціальному повідомленні» нарком помістив витяги з деяких таких листів. І хоча у цих витягах не йдеться безпосередньо про відсут-

ність даху над головою у покалічених на війні захисників вітчизни, вони є свідченнями їхнього морального стану та настроїв.

Інвалід війни І. Кондратюк із с. Скопці Багришівського району Київської області писав на фронт 30 квітня 1944 р. своєму родичеві В. Омельченку (п.п. 33882): «...Зараз знаходжусь вдома, може скоро доведеться померти. Вже три тижні ллється кров з горла і не можна ніяк спинити. Лікування ніякого. Прийдеться погибати, нікому не потрібен. Коли воював – був потрібен, а тепер здихай. Поранений я був у 1941 р. у грудну клітку навиліт, у мене прострелені легені».

Інвалід-фронтовик М. Богдюк з с. Дружине Бородянського району Київської області 18 квітня 1944 р. написав у листі військовослужбовцю І. Титенку (п.п. 33555): «...Зараз живу погано, оскільки нема здоров'я... Треба працювати, а мені не можна ходити. Все треба на собі тягти – і дрова, і воду, загалом ти знаєш, як нам жилося раніш, а тепер тим більше. Коли був здоровий, то потрібен був усім, а зараз ніхто не звертає уваги. Я тільки рахуюсь інвалідом Вітчизняної війни, але плачу всі податки також, як і всі інші, котрі були при німцях і наживались».

Інвалід війни А. Панкратов зі ст. Мандрикіно Петровського району Сталінської області скаржився у своєму листі П. Лихацькому, що мешкав у Дніпропетровській області: «Я інвалід Вітчизняної війни, пройшов комісію по II-й групі. Зараз мені жити дуже важко, три роки не був вдома, все, що було, сім'я проїла, приїхав до розбитого корита. Допомоги мені тільки обіцяють, але не надають. Наркомівські вказівки не виконують. Ми зараз каліки, нікому не потрібні. Як образливо, з 1925 по 1941 р. я був на шахті забійником, був майстром вугілля, всі мене знали, а тепер на каліку ніхто не дивиться і не звертає уваги...». Фронтовик А. Хижняк з Будьонівського району Сталінської області писав на фронт І. Фалеву (п.п. 72046): «Я прибув додому, отримав інвалідність II гр. Хоч можна було б грати на гармоніці, випросити шматок хліба, а то ось вже місяць вдома і не отримав ні одного кілограма хліба і ні копійки грошей. Нікому я не потрібен, що працювати не здатен. Я за словами не можу писати. Як доводилось воювати й переживати, а тепер нікому не потрібен...» [23].

Таким чином, повсякденне життя інвалідів Вітчизняної війни у радянській Україні в період війни й у перші післявоєнні роки було вкрай тяжким. Тисячі фронтовиків, що втра-

тили здоров'я на війні, або отримали каліцтво, потребували даху над головою. Партійні та державні структури, які зобов'язані були опікуватися інвалідами війни, переважно тільки імітували бурхливу діяльність із соціального забезпечення вчорашніх захисників. Факти засвідчують, що навіть наприкінці 40-х рр. подекуди інваліди Вітчизняної війни мешкали з родинами у землянках. Значна частина інвалідів-фронтовиків переживали відчуття розпачу й образи через байдужість до їхніх проблем держави та суспільства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Людтке А. История повседневности в Германии: Новые подходы к изучению труда, войны и власти / А. Людтке. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Германский исторический институт в Москве, 2010. – С. 23.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф.1, оп.23, спр.5181, арк.104.
3. Зубкова Е.Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945-1953 / Е.Ю. Зубкова. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. – 229 с.
4. Ковпак Л.В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945-2000 рр.) / Л.В. Ковпак. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2003. – 250 с.
5. Лисенко О.Є. Підсумки Другої світової війни та Україна / О.Є. Лисенко // Український історичний журнал. – 2005. – № 6. – С. 134-142.

6. Феселер Б. «Нищие победители»: инвалиды Великой Отечественной войны в Советском Союзе / Б. Феселер // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 2-3 (40-41). – С. 21-33.
7. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф.Р-2, оп.7, спр.339, арк.57.
8. ЦДАВО України, ф.348, оп.3, спр.12, арк.33.
9. Історія Української РСР: У 8-ми т., 10-ти кн. – Т.8. Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і комунізму (1945-70-і роки). Книга перша. Українська РСР в період зміцнення соціалізму (1945-50-і роки) / [А.В. Лихолат, С.В. Кульчицький, М.Р. Плющ та ін.]. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 100.
10. Володарский Л. Возрождение районов СССР, пострадавших от немецкой оккупации / Л. Володарский. – М.: Госпланиздат, 1946. – С. 35.
11. ЦДАГО України, ф.1, оп.6, спр.715, арк.44.
12. ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.1018, арк.19.
13. ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.1019, арк.62.
14. ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.1773, арк.4.
15. ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.5181, арк.104; спр.3574, арк.195.
16. ЦДАВО України, ф.348, оп.3, спр.3214, арк.1.
17. Ананченко Ф.Г. О работе органов социального обеспечения Украинской ССР / Ф.Г. Ананченко. – К.: М-во социального обеспечения УССР, 1948. – С. 14-17.
18. ЦДАВО України, ф.348, оп.3, спр.10, арк.153.
19. ЦДАВО України, ф.348, оп.3, спр.31, арк.17.
20. ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.1019, арк.82.
21. ЦДАВО України, ф.348, оп.3, спр.143, арк.41.
22. Держархів Чернігівської області, ф.Р-1243, оп.2, спр.21, арк.26.
23. ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.1841, арк.49-50.

Гордієнко Вячеслав, Гордієнко Галина *Житлова проблема у повсякденні інвалідів Вітчизняної війни в УРСР у 1942-1950 рр.*

У статті досліджено житлові умови інвалідів-фронтовиків на завершальному етапі німецько-радянської війни й у повоєнний період. Охарактеризовано діяльність органів соціального забезпечення, організацій та установ, спрямовану на покращення помешкань інвалідів Вітчизняної війни. Проаналізовано ефективність заходів радянської держави з вирішення житлової проблеми покалічених військових та їх родин. Зазначено тривалість житлової проблеми упродовж всього післявоєнного періоду. Виявлено моральний стан частини інвалідів Вітчизняної війни в умовах післявоєнного повсякдення.

Ключові слова: інвалід Вітчизняної війни, соціальне забезпечення, післявоєнне повсякдення, житлове питання, моральний стан

Гордиенко Вячеслав, Гордиенко Галина *Жилищная проблема в повседневности инвалидов Отечественной войны в УССР в 1942-1950 гг.*

В статье исследованы жилищные условия инвалидов-фронтовиков на завершающем этапе немецко-советской войны и в послевоенный период. Охарактеризовано деятельность органов социального обеспечения, организаций и учреждений, направленных на улучшение жилья инвалидов Отечественной войны. Проанализирована эффективность мероприятий советского государства по решению жилищной проблемы искалеченных военных и их семей. Указана длительность жилищной проблемы на протяжении всего послевоенного периода. Выявлено моральное состояние части инвалидов Отечественной войны в условиях послевоенной повседневности.

Ключевые слова: инвалид Отечественной войны, социальное обеспечение, послевоенная повседневность, жилищный вопрос, моральное состояние

Hordiyenko Vyacheslav, Hordiyenko Galina *Disabled soldiers' housing problem of the everyday life in USSR between 1942 and 1950*

The actuality of social history of soviet society exists during a long time. Methodology of the history of everyday life – modern trend of world historiography is fruitful for investigating small social groups. Post-war life of disabled soldiers in soviet Ukraine requires considerable research using methods of everyday life history. Methodology of the everyday life history contains requirements of forming corresponding complex of historical sources. Archive documents of party-member origin and also the results of censorship of disabled soldiers' personal correspondence have been used for studying disabled soldiers' housing problem in early years after the war.

Party and government leaders of the soviet Ukraine have taken measures in order to improve living conditions of disabled soldiers' contingent. The part of disabled front-line soldiers has managed to solve their housing problem with the help of the state. However, thousands of demobilized because of their mutilation in the republic have been left without lodging or they have been in need of its improvement. In early years after the war so-called «months» for helping disabled soldiers have been practiced during which front-line soldiers' living conditions have been improved by the community. In the countryside members of collective farms have built living accommodations for disabled soldiers. Local officials have often ignored disabled soldiers' needs

and haven't taken responsibility for their actions. Even party documents contain notifications of the fact that some disabled soldiers together with their families have lived in dugouts or abandoned after military operations shelters.

Indifference of the state and society to the front-line soldiers' problem has made them complain about their fate to their close relatives and friends in letters. Censorship of correspondence has given party and government leaders of the republic appropriate information about real social situation of Great Patriotic War disabled soldiers. Post-war daily routine has caused the feeling of despair and frustration.

Keywords: *Great Patriotic War disabled soldier, social security, post-war everyday life, housing issue, morale*

Рецензенти:

Михайлуца М.І., д.і.н., професор

Шитюк М.М., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 21.03.2017 р.